

УДК 347.91

ЗАГАЛЬНІ КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ ПОКАЗАНЬ СВІДКА У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Новікова Н.А., суддя
Господарський суд Харківської області

Стаття присвячена оцінюванню показань свідка у цивільному процесі. Автор аналізує загальні критерії оцінювання показань свідка. Розкривається зміст, значення та перспективи подальших наукових розвідок загальних критеріїв оцінювання показань свідка. За результатами наукового дослідження пропонується вдосконалення цивільного процесуального законодавства України.

Ключові слова: цивільний процес, показання свідка, оцінка, загальні критерії.

Статья посвящена оценке показаний свидетеля в гражданском процессе. Автор анализирует общие критерии оценки показаний свидетеля. Раскрывается содержание, значение и перспективы дальнейших научных исследований общих критериев оценки показаний свидетеля. По результатам научного исследования предлагается совершенствование гражданского процессуального законодательства Украины.

Ключевые слова: гражданский процесс, показания свидетеля, оценка, общие критерии.

Novikova N.A. GENERAL CRITERIA FOR ASSESSMENT WITNESS TESTIMONY IN CIVIL PROCEEDINGS

Article is devoted to assessing the testimony of a witness in a civil proceeding. The author analyzes the general evaluation criteria of a witness testimony. The content, meaning and prospects for further scientific studies of general evaluation criteria of a witness testimony are revealed. Based on the results of this research the improvements of Ukrainian civil procedural legislation are proposing.

Key words: civil proceedings, witness testimony, valuation, general criteria.

Постановка проблеми. Показання свідків, будучи одним із засобів доказування, підлягають оцінці на підставі як загальних критеріїв, так і спеціальних. Перші притаманні всім судовим доказам, а другі – тільки показанням свідків. Аналіз оцінювання показань свідків у цивільному процесі на підставі загальних критеріїв, виходячи з положень Цивільного процесуального кодексу України та сучасної судової практики, майже не проводився.

Ступінь розробленості проблеми. Окремі аспекти оцінювання показань свідків під час розгляду та вирішення цивільної справи проводилися такими науковцями, як В.Д. Андрійцьо, Е.С. Зеленьяк, О.А. Ісаєнков, В.В. Молчанов, М.К. Треушніков тощо.

Мета статті – визначення змісту загальних критеріїв оцінювання показань свідків у цивільному процесі.

Виклад основного матеріалу. Першим загальним критерієм оцінки показань свідка є критерій належності. Належними вважаються ті показання свідка, які мають зв'язок з фактами предмету доказування (ч. 1 ст. 58 Цивільного процесуального кодексу України). «У наявності такого взаємозв'язку і проявляється властивість доказів як засобу встановлення обставин справи» [1, с. 158]. Зокрема, в одній із цивільних справ про встановлення факту постійного проживання у кімнаті гуртожитку, свідок показала, що знає заявницю близько 20 років, тобто з часу заселення в гуртожиток, оскільки є її сусідкою [2]. Загалом застосування критерію належності оцінки показань свідка особливих труднощів на практиці не викликає, оскільки завжди є можливість через поставлені свідку запитання, однозначно з'ясувати, чи мають його показання відношення до встановлюваних обставин справи, чи ні. У цьому полягає перевага показань свідка перед так званими

«німими свідками», якими вважають речові докази.

Іншим загальним критерієм оцінювання показань свідка є критерій допустимості. Наразі, при оцінюванні показань свідка за критерієм допустимості, треба брати до уваги три моменти:

1) обставини цивільної справи можна встановлювати на підставі тих засобів доказування, що передбачає чинне законодавство. Частина 2 ст. 57 Цивільного процесуального кодексу України відносить показання свідків до допустимих засобів доказування;

2) у деяких випадках законодавець вказує якими певними засобами доказування слід встановлювати факти предмету доказування. Подібне правило має більш звужену сферу дії за попереднє правило. Воно може формулюватися по-різному. Певний факт чи декілька фактів можна встановлювати будь-якими засобами доказування, крім одного. Так, заперечення однією зі сторін факту вчинення правочину або оспорювання окремих його частин може доводитися письмовими доказами, засобами аудіо-, відеозапису та іншими доказами. Рішення суду не може ґрунтуватися на свідченнях свідків (ч. 2 ст. 218 Цивільного процесуального кодексу України).

Далі законодавець може передбачити, що певний факт має бути встановлений тільки одним засобом доказування, а інші використовувати не можна. Так, якщо мова йде про показання свідків, то, як правило, вони не виступають єдиними засобами доказування. Їх завжди можна використовувати на альтернативній основі, де головним альтернативним засобом доказування буде виступати письмовий доказ. Проте, є одна категорія цивільних справ, де тільки показаннями свідків можна буде встановити обставини справи. Зокрема, відповідно до ст. 407 Цивільного процесу-

ального кодексу України, якщо не збереглися документи, видані зі справи фізичним чи юридичним особам до втрати провадження, копії цих документів, інші довідки, папери, відомості, що стосуються справи, виконавчого провадження, суд може допитати як свідків осіб, які були присутніми під час вчинення процесуальних дій, осіб (їх представників), які брали участь у справі, а в необхідних випадках – осіб, які входили до складу суду, що розглядав справу, з якої втрачено провадження, а також осіб, які виконували судові рішення. Тому в цій ситуації можна буде використати тільки один засіб доказування: показання свідка;

3) допустимість засобів доказування, зокрема і показань свідка, пов'язується з дотримання встановленого порядку одержання та залучення таких доказів у справу. Відповідно до ч. 1 ст. 59 Цивільного процесуального кодексу України «суд не повинен брати до уваги докази, одержані з порушенням порядку, встановленого законом». Зазвичай, порядок одержання доказів і порядок залучення доказів не співпадають, бо у більшості випадків сторони збирають докази у справу із додержанням вимог матеріального законодавства, а потім, із додержанням вимог цивільного процесуального законодавства їх залучають у матеріали справи. Якщо суд як суб'єкт доказування сам проявив ініціативу у зборі доказів (наприклад, справи окремого провадження), то процедура одержання та залучення доказів у справу будуть співпадати і, як правило, регламентуватися нормами процесуального законодавства [3, с. 186–187].

Таким чином, оцінка показань свідків за критерієм їх допустимості направлена не на зміст показань свідків, а на їх процесуальну форму, тобто сам матеріальний носій доказової інформації (свідок) або процедуру його формування (сприйняття, зберігання чи висловлення свідком доказової інформації) чи залучення у цивільну справу (порядок виклику свідка у процес).

Наступним загальним критерієм оцінки показань свідків є критерій достовірності. Загальний критерій достовірності в оцінюванні показань свідка має надзвичайно важливе значення. Саме цей критерій дає можливість німецьким науковцям стверджувати, що показання свідка виступають одночасно найкращим і найгіршим засобом доказування [4, с. 74]. Критерій достовірності показань свідка на практиці виступає одним із найбільш складних критеріїв перевірки показань свідка. Справа у тому, що на свідка можуть впливати багато факторів, які позначаються на його показаннях. Виявлення цих факторів, а також виявлення рівня їх впливу на інформацію, що повідомляє свідок, виступає однією із головних завдань суду, що оцінює показання свідка.

Оцінка достовірності доказу включає аналіз усього процесу його формування, а саме: умов сприйняття, збереження, передачі і фіксації відомостей про факти [5, с. 167].

Під час з'ясування того як свідок сприймає обставини справи, перш за все треба дізнатися, сприймалися ці обставини особисто чи

свідок отримав про них інформацію з інших джерел. Особисте сприйняття свідком обставин справи збільшує ступінь їх достовірності, у той час як опосередковане сприйняття зобов'язує суд здійснювати додаткові заходи з перевірки достовірності показань свідка. Зокрема, свідок обов'язково повинен вказати на джерело поінформованості, інакше його показання доказом не виступають (ст. 63 ЦПК України). На практиці часто виявляється, що свідки отримують інформацію про обставини справи від сторін чи інших юридично зацікавлених осіб, які беруть участь у справі. Вважаємо, якщо показання свідка ґрунтуються на повідомленнях осіб, які беруть участь у справі, вони судом до уваги не повинні братися, оскільки ступінь їх достовірності дуже низький. Тільки в одному випадку суд може відступити від цього правила, якщо свідок, будучи інформований стороною справи, буде давати показання не на її користь.

В плані сприймання свідком інформації, оцінці підлягають умови, обставини, при яких свідком сприймалися ті чи інші факти, з'ясується, чи міг свідок правильно сприймати обставини справи по об'єктивним причинам (наприклад, зір очевидця). Такі фактори, як страх, швидкість подій, час їх настання тощо, можуть зіграти негативну роль в процесі сприйняття [6, с. 186].

Аналізуючи якість збереження свідком інформації про обставини справи, треба звертати увагу на багато аспектів: скільки часу пройшло; чи здатний свідок пам'ятати надво певні речі; детально чи поверхнево він події або дії запам'ятав; якщо детально, то чому, яке значення для нього мало те, що відбулося. Обов'язково треба вивчити суб'єктивні особливості психіки свідка, що можуть вплинути не тільки на сприйняття ним інформації, але і на її збереження.

Загалом всі фактори, які можуть вплинути на сприйняття та зберігання свідком доказової інформації можна поділити на дві групи: об'єктивні та суб'єктивні. Об'єктивні фактори стосуються особливостей обстановки події, що відбулася (освітлення, звук, відстань тощо), а суб'єктивні стосуються фізичного, психічного розвитку свідка [1, с. 247].

Фактори, що впливають на здатність свідка давати правильні свідчення про обставини справи також можна поділити на об'єктивні та суб'єктивні. У першому випадку свідок може добросовісно помилятися, а в другому свідомо спотворювати обставини цивільної справи.

Несвідоме недостовірне показання свідка може мати місце із-за слабкої пам'яті, страху, що він пережив під час сприйняття обставин справи, неправильних уявлень про оточуючий світ тощо. Головною особливістю несвідомого недостовірного показання свідка є відсутність мети надати суду недостовірну інформацію та його впевненість у своїй правоті. Таке буде усувати відповідальність за недостовірні показання.

Свідоме спотворення інформації про обставини цивільної справи може проявитися шляхом повного спотворення, де все сказане свідком не буде відповідати дійсності (фак-

тично брехня – Авт.); шляхом часткового її спотворення, де частина інформації буде правдива, а інша ні; замовчування інформації, де при цьому недостовірні дані не повідомляються; повідомлення неповної інформації, що не дасть можливість зробити висновок про встановленість обставин справи.

Гарантією того, що свідок повідомить суду правдиву інформацію є можливість притягнути його до кримінальної відповідальності за завідомо не достовірні показання (ст. 384 КК України). Аналіз судової практики показує, що випадки притягнення свідків до кримінальної відповідальності за неправдиві показання в цивільній справі є. Зокрема, в одній цивільній справі про визначення додаткового строку для прийняття спадщини, свідок збрехав, що спадкоємець їхав на заробітки в Російську Федерацію, але цього на справді не було [7]. Якщо виявляється факт брехні свідка, всі його показання стають сумнівними та неможливими для подальшого використання. Вважаємо, що в чинному законодавстві варто закріпити наступне правило, пов'язане з перевіркою показань свідка на предмет його достовірності: «якщо достовірно встановлено, що по одному питанні свідок завідомо збрехав, другі його показання у даній цивільній справі судом можуть взятися до уваги, якщо вони підтверджені іншими судовими доказами». Подібне правило, буде, з одного боку, орієнтувати суд, як оцінювати показання таких свідків, а з іншого боку – орієнтувати сторін щодо добросовісної реалізації своїх процесуальних прав, пов'язаних із залученням свідка у цивільну справу.

Разом із тим, як правильно вказують, наявність кримінальної відповідальності за неправдиве показання, не завжди виступає ефективним способом стримування свідка від брехні [8, с. 123-125; 9, с. 40-41]. Для притягнення до кримінальної відповідальності за даний склад злочину має бути наявна вина у форму прямого умислу. В той час як свідок часто може вказати на свою забудькуватість, неправильне пригадування і т.д., що буде вказувати на необережну форму вини та усувати кримінальну відповідальність. Аналіз Єдиного реєстру судових рішень України показує надзвичайно малу кількість випадків притягнення свідків до кримінальної відповідальності за завідомо неправдиве показання в цивільних справах. Як вказують інші науковці, така ситуація з цивільним судочинством пов'язана тим, що судді не мають бажання або не хочуть витрачати свій час для вирішення питання про притягнення свідка до кримінальної відповідальності, особливо, якщо вони вважають, що завідомо неправдиве показання є незначним або дане у незначній справі, наприклад, сімейному спорі [10, с. 241-242]. В кінцевому результаті така безкарна поведінка ще більше стимулює до брехні.

За кордоном велике значення надають дослідженням, що націлені на виявлення брехні за вербальною та невербальною ознакою: голос, жести, використовувані слова та вирази тощо [11, с. 133-142]. Проте не має чітких критеріїв, по яким можна зробити висновок, чи говорить свідок правду [12, с. 59]. На сьогоднішній день юридич-

на наука не може запропонувати які-небудь об'єктивні ознаки (якийсь жест, вираз обличчя, скорочення м'язів тощо), за якими б можна виявити брехню. Можна побачити, що свідок емоційний або його слова погано продумані, але це може бути пов'язано із незвичною обстановкою, в якій опинилася людина (наприклад, виступ на публіці в залі суду). Проте така поведінка свідка, тих хто займається оцінкою його показань, як мінімум повинна насторожити. Також перспективним напрямком, що має забезпечити контроль за правдивістю показань свідка є можливість використання поліграфу або детектора брехні в рамках проведення психофізіологічної експертизи, яку має проводити експерт-поліграфолог. Ряд науковців вже давно висловлюють можливість використання поліграфу для перевірки достовірності показань свідків у цивільному процесі [13, с. 21].

Наступним загальним критерієм оцінки показань свідків є *критерій достатності*. Достатність судових доказів у цивільному процесі – це такий загальний критерій, що показує можливість одного доказу чи їх групи підтвердити або спростувати певну обставину цивільної справи. Питання достатності судових доказів пов'язується з їх кількістю, чому щодо цього критерію інколи говорять повнота доказів [14, с. 131]. Так, якщо під час розгляду цивільної справи про поділ подружнього майна відповідач заявить, що мало місце окреме проживання на протязі певного періоду під час шлюбу, то інша сторона для підтвердження факту спільного перебування з протилежною стороною може посилатися на показання свідків, які у спірний період бачили їх разом. Кількість таких свідків, які, наприклад, зможуть підтвердити факт спільного відпочинку можуть бути чисельними. Всіх їх викликати у справу буде недоцільно [5, с. 168].

Останнім загальним критерієм оцінки показань свідків є *взаємний зв'язок доказів у їх сукупності*. Відповідно до цього критерію показання свідка треба обов'язково співставляти з іншими доказами по справі. Причому, під іншими доказами, розуміються також й інші показання свідків (свідка), що надані внаслідок розгляду справи. Внаслідок такого співставлення можна зробити два взаємовиключаючі висновки: показання свідка з іншими доказами по справі перебуває у об'єктивному взаємозв'язку або показання свідка з іншими доказами по справі не перебуває у об'єктивному взаємозв'язку.

Внаслідок співставлення доказів між собою суб'єкт оцінки доказів буде цілісну систему доказів зі своєю ієрархією, яку формує, виходячи із ступеня важливості підтвердження ними того чи іншого факту з предмету доказування. Кваліфікований юрист має по відношенні до кожної обставини справи побудувати таку ієрархію доказів, які на його думку підтверджують пошуковий юридичний факт, щоби в суду не було жодних сумнівів щодо його існування. Причому, будуючи вказану систему, дуже важливо щоби джерело доказування було різним, оскільки інформація, отримана з одного джерела може містити у собі типові помилки, які виникають під впливом

однієї причини. В той час як вказівка на факт за допомогою доказів з різних джерел показує на співпадіння, яке у свою чергу дає підстави стверджувати, що вказані докази істинні [5, с. 174]. Так, в одній з цивільних справ, яка стосувалася стягнення заборгованості на 57 тис. грн. по договору позики, було допитано багато свідків, показання яких між собою не узгоджувалися. Одні свідки стверджували, що відповідач писав розписку про одержання коштів під примусом, а інші свідки, навпаки, заперечували, що розписка була написана саме в цей день і таким чином. Суд узяв до уваги показання тих свідків, що стверджували про примусове написання розписки, оскільки вони були очевидцями, які бачили, хто приходив до будинку відповідача, бачили коли та де писалася розписка, бачили предмет, зовні схожий на пістолет, яким погрожували під час написання розписки. Також вказані свідки не мали заінтересованості у справі. Їхні показання узгоджувалися з матеріалами перевірки Маловісківського РВ УМВС України в Кіровоградській області [15].

Одним із наслідків застосування загального критерію перевірки взаємного зв'язку показань свідків з іншими доказами у справі, у тому числі й іншими показаннями свідків, стало закріплене в законі правила щодо можливості суду одночасно провести допит свідків для з'ясування причин розходжень у їхніх показаннях (ч. 12 ст. 180 ЦПК України). Зрозуміло, що застосувати таке правило суд не зможе, поки не порівняє між собою показання декількох свідків. З метою вирішення суперечливості у показаннях декількох свідків, В.В. Молчанов пропонує закріпити за свідками право задавати один одному запитання [16, с. 326]. Думається, що така можливість не позбавлена сенсу, проте її варто обмежити отриманням дозволу суду на такі дії.

Інколи на практиці буває так, що при одночасному допиті декількох осіб, суперечливість їх показань не усувається, навіть у прив'язці до інших доказів, що є у матеріалах цивільної справи. Вважаємо, якщо в результаті допиту декількох свідків, суперечливість їх показань усунута не була, суд не повинен брати до уваги показання всіх даних свідків по тому питанні, по якому в них вийшла розбіжність.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, загальні критерії оцінки показань свідка: належність, допустимість, достатність, достовірність та перевірка взаємного зв'язку показань свідка з іншими судовими доказами у справі, дають можливість зробити висновок щодо можливості даного засобу доказування підтвердити ту чи іншу обставину цивільної справи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Молчанов В.В. Основы теории доказательств в гражданском процессуальном праве : [учебное пособие] / В.В. Молчанов. – Москва : ИКД «Зерцало-М», 2012. – 360 с.
2. Рішення Крюківського районного суду м. Кременчука Полтавської області від 31 січня 2013 р. у цивільній справі №1615/6116/2012. [Електронний документ] – Режим доступу: URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/29033202> (дата звернення: 31.03.2017)
3. Андрійцо В.Д. Теоретичні засади доказування в цивільному судочинстві: дис. ... д. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне право» / В.Д. Андрійцо ; НАН України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – Київ, 2014. – 488 с.
4. Гражданский процесс зарубежных стран : [учеб. пособие] / под ред. д-ра юрид. наук А.Г. Давтян. – Москва : Проспект, 2009. 480 с.
5. Зеленьяк Е.С. Институт оцінки доказів у цивільному процесі : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне право» / Е.С. Зеленьяк ; Інститут держави і права ім. Корецького НАН України]. – Ужгород, 2014. – 221 с.
6. Треушников М.К. Судебные доказательства Москва : ОАО «Издательский дом «Городец»», 2004. – 272 с.
7. Вирок Золочівського районного суду Львівської області від 19 липня 2012 року в кримінальній справі №1310/1249/2012 [Електронний ресурс] – Режим доступу : URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26289237> (дата звернення: 31.03.2017)
8. Беккариа Ч.О преступлениях и наказаниях ; сост. и предисл. В.С. Овчинского. – Москва: ИНФРА-М, 2004. – 184 с.
9. Бентам І.О судебных доказательствах. – Киев: Тип. М.П. Фрица, 1876. – 421 с.
10. Навасардова М.С. Проблемы лжесвидетельства при рассмотрении гражданских дел в судах общей юрисдикции // Осуществление гражданского судопроизводства судами общей юрисдикции и арбитражными (хозяйственными) судами в России и других странах СНГ : сборник докладов и выступлений по материалам международной научно-практической конференции, Москва, 22–23 ноября 2012 г. / [под ред. Т.Е. Абовой] ; Институт государства и права (Москва). – Москва: Проспект, 2014. – С. 241-244.
11. Фресс П. Эмоциогенные ситуации // Экспериментальная психология. Москва: Прогресс, 1975. – 342 с.
12. Экман П. Психология лжи / П. Экман – Санкт-Петербург: Питер, 2003. – 270 с.
13. Алиев Т., Ульянова М. Получение доказательств с использованием полиграфа в гражданском процессе // Арбитражный и гражданский процесс. – 2008. – №1. – С. 21-24.
14. Лельчицкий К.И. Проблема оценки доказательств в гражданском процессе: дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / К.И. Лельчицкий ; Тверский государственный университет – Тверь, 2008. – 160 с.
15. Рішення Маловісківського районного суду Кіровоградської області від 08 грудня 2011 р. у цивільній справі № 2-1025/11. [Електронний ресурс] – Режим доступу : URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/20457228> (дата звернення: 31.03.2017)
16. Молчанов В.В. Развитие учения о свидетелях и свидетельских показаниях: дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / В.В. Молчанов Валерий Владимирович ; Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова. – Москва, 2009. – 450 с.